

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ

СТРІЛЬЧУК ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 316.159.9.6

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
МЕДІАКУЛЬТУРИ У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕРНЕТ-ЗАХОПЛЕНІСТЮ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, член-кореспондент
НАПН України
Найдьорова Любов Антонівна,
заступник директора з наукової роботи
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Камінська Ольга Володимирівна,
професор кафедри загальної психології та
психодіагностики Рівненського державного
гуманітарного університету;

кандидат психологічних наук,
Абаніна Ганна Валентинівна,
доцент кафедри психології
Університету економіки та права «КРОК»

Захист відбудеться «23» грудня 2020 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «21» листопада 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження соціально-психологічних механізмів формування медіакультури в підлітків з інтернет-захопленістю зумовлена проблемою значного впливу інтернету на аудиторію його користувачів. Масовість використання інтернету змінила індивідуально-психологічний зміст проблеми комп'ютерної залежності на соціально-психологічний феномен інтернет-захопленості.

Дослідження проблеми інтернет-залежності або комп'ютерної залежності набули великої популярності спочатку в США (І. Голдберг, М. Гріффітс, Д. Грінфілд, М. Орзак, Дж. Сулер, М. Шотон, К. Янг), а потім і в країнах Європи, Росії та України (А. Войськунський, Г. Грезійон, А. Жичкіна, О. Камінська, К. Керделлан, В. Лоскутова (Бурова), Н. Малєєва, Р. Пацлаф, В. Плохіх, Т. Юр'єва). Із розширенням сфери користування інтернетом посилений інтерес почала викликати найбільш численна група користувачів мережею, яка перебуває на межі залежності і її відсутності та характеризується дослідниками як захоплена інтернетом.

Дослідники проблем вітчизняної медіакультури та медіа грамотності (О. Баришполец, Г. Мироненко (Абаніна), Л. Найдьонова, О. Петрунько, Ю. Чаплінська, Н. Череповська) розглядали проблему виникнення медіазалежностей та інтернет-залежності зокрема як наслідок низького рівня медіакультури особистості. Високий рівень інтернет-захопленості та інтернет-залежності серед підлітків призводить до розвитку непродуктивних форм інтернет-медіакультури – культури масового копіювання, засвоєння інтернет-цінностей, домінування мережевої ідентичності над об'єктивною. З метою розвитку якісних форм взаємодії з інтернет-простором постала необхідність дослідити соціально-психологічні механізми, які безпосередньо задіяні у становленні медіакультури підлітка з інтернет-захопленістю та на базі отриманих емпіричним шляхом даних розробити ефективні способи цілеспрямованого формування медіакультури таких підлітків.

Саме це зумовило вибір теми дослідження: «Соціально-психологічні механізми формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах науково-дослідницької теми лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови організації медіаосвіти молоді» (2014–2016 рр., державний реєстраційний номер 0114U001514). Тему узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 30.06.2020).

Об'єкт дослідження – медіакультура підлітків з інтернет-захопленістю.

Предмет дослідження – соціально-психологічні механізми формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю.

Мета дослідження: визначити особливості прояву соціально-психологічних механізмів формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз сучасних досліджень медіакультури, інтернет-залежності й інтернет-захопленості та розробити концептуальну модель формування медіакультури підлітка захопленого інтернетом.

2. Обґрунтувати методичні засади дослідження соціально-психологічних механізмів формування медіакультури, розробити авторський опитувальник дослідження цих механізмів та представити результати його апробації.

3. Емпірично вивчити особливості прояву соціально-психологічних механізмів формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю й інтернет-залежністю та типів медіакультури.

4. Експериментально визначити можливості формування медіакультури підлітків з інтернет-захопленістю шляхом активації соціально-психологічних механізмів продуктивної дії та дезактивації механізмів непродуктивної дії.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення поставлених завдань використано:

- *загальнотеоретичні методи*: теоретико-методологічний аналіз наукових концепцій та поглядів з проблеми дослідження медіакультури та інтернет-простору, теоретичне моделювання, метод аналітичної дедукції застосований в процесі розробки авторського інструментарію дослідження, узагальнення та інтерпретація;

- *емпіричні методи*: опитування, якісні методи соціально-психологічного дослідження (метод фокус-груп, глибинне напівструктуроване інтерв'ю, спостереження, експертна оцінка вправ програми). Для виділення групи інтернет-захоплених підлітків було використано тест «Шкала інтернет-залежності С. Чена» (CIAS). З метою емпіричного доведення впливу інтернет-залежності та інтернет-захопленості на зростання ролі віртуальної реалізації ідентичності було застосовано шкалу «Надання переваги інтернету перед реальним життям» тесту «Сприйняття інтернету» Є. Щепіліної та А. Войскунського; авторський опитувальник на визначення соціально-психологічних механізмів формування медіакультури підлітків з інтернет-захопленістю, авторська анкета на визначення типів медіакультури, анкета самооцінки підлітків рівня сформованості медіакультури «Помірковане споживання творення»:

- *експериментальні*: соціально-психологічний експеримент з метою перевірки дії продуктивних та непродуктивних соціально-психологічних механізмів формування медіакультури підлітків з інтернет-захопленістю;

- *математично-статистичні методи*: факторний аналіз (метод головних компонент) для визначення найбільш значимих змінних для розробки авторського опитувальника на дослідження соціально-психологічних механізмів формування медіакультури. Індекс α -Кронбаха для визначення внутрішньої надійності шкал авторського опитувальника. Коефіцієнт Колмагорова-Смірнова та коефіцієнт Лівеня для перевірки нормальності розподілу даних. Кореляційний аналіз для визначення ретестової надійності авторського опитувальника. Описова математична статистика, кореляційний аналіз з використанням коефіцієнту кореляції r Пірсона для визначення статистично значущих кореляцій між симптомами інтернет-захопленості та інтернет-залежності та соціально-психологічними механізмами формування медіакультури. Однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA для дослідження прояву соціально-психологічних механізмів залежно від рівня захопленості та інтернет-залежності та схильності до певного типу медіакультури; рівня прояву продуктивних і непродуктивних механізмів залежно від ступеню захопленості інтернетом. Т-критерій Стюдента для визначення статистично значущих

відмінностей активізації соціально-психологічних механізмів формування медіакультури в хлопців і дівчат до та після впровадження соціально-психологічного експерименту. Обробка даних виконувалась за програмою SPSS 20.0. Опрацювання масиву даних отриманих якісними методами відбувалося із застосуванням пошукової стратегії в межах аналітичного підходу та методу контент-аналізу.

Наукова новизна дослідження.

Уперше:

– побудовано концептуальну модель стихійного та цілеспрямованого формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю, за якою стихійне її формування відбувається під дією соціально-психологічних механізмів непродуктивної дії та призводить до формування таких типів медіакультури, як пасивне споживання, активне (цілеспрямоване) споживання, пасивне творення (тиражування), активне творення; цілеспрямоване формування – під дією продуктивних механізмів та веде до розвитку поміркованого споживання і творення;

– виявлено дію таких непродуктивних соціально-психологічних механізмів стихійного формування медіакультури інтернет-захопленого підлітка як мимовільне сприймання, наслідування, зараження, імпульсивності, мережевої ідентифікації, мережевої інтеріоризації, яка проявляється у їх статистично значущому зростанні разом зі зростанням рівня інтернет-захопленості та інтернет-залежності;

– встановлено, що культура передачі медіаповідомлень у підлітків з інтернет-захопленістю, які схильні до активного творення формується під дією таких соціально-психологічних механізмів як соціальне підкріплення, відтворення, віртуальна емпатія, екстеріоризація;

– з'ясовано, що типам інтернет-медіакультури – активне (цілеспрямоване) споживання, пасивне творення (тиражування) та активне творення характерний прояв дії механізму мережевої ідентифікації, яка зумовлює їх цілісний характер. В типі інтернет-медіакультури «пасивне споживання» дія вказаного механізму не відстежується, тому він характеризується фрагментарністю.

Уточнено:

– феномен інтернет-захопленості як процесу регулярної взаємодії із віртуальним простором, яка не носить ознак патологічного потягу чи девіації, але є емоційно привабливою для користувача та призводить до психологічних та соціально-психологічних змін особистості. Надано характеристику групі інтернет-захоплених користувачів, що перебуває на межі наявності інтернет-залежності та її відсутності.

Поглиблено уявлення про:

– феномен інтернет-медіакультури – проаналізовано таку його специфічну складову як інтерактивність, що розширює предмет вивчення інтернет-медіакультури та виступає передумовою зміни односторонньої комунікації з медіапростором на двосторонню, де користувач виступає в ролі повноцінного творця медіаконтенту; доповнено визначення інтернет-медіакультури особистості як способу взаємодії користувача з інтернет-середовищем через сприйняття та

розповсюдження медіа повідомлень, що супроводжується засвоєнням цінностей та норм інтернет-простору;

– типи інтернет-медіакультури, які розподілені за критерієм характеру взаємодії (споживання/творення) та ступенем залученості в мережу (пасивна, активна, поміркована).

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання представленої у роботі програми розвитку медіакультури підлітків з інтернет-захопленістю в загальноосвітніх школах. Діагностичний інструментарій визначення особливостей прояву соціально-психологічних механізмів продуктивної та непродуктивної дії в процесі формування медіакультури може становити методичну основу подальших соціально-психологічних досліджень взаємодії особистості з медіа. Теоретичний та емпіричний матеріал може бути корисним в подальшому вивченні особливостей культурної реалізації особистості в мережі із поглибленням уявлення про дію соціально-психологічних механізмів, які супроводжують таку реалізацію. Отримані емпіричні результати можуть бути використані у викладанні курсів «Основи медіакультури» та розробки та викладання навчальних курсів із медіапсихології та медіаосвіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, результати емпіричного дослідження та висновки роботи доповідалися й обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Технології психологічного впливу в сучасних умовах» (28-29 жовтня 2014р., м. Черкаси); VII Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави» (5-6 листопада 2014 р., м. Київ); V Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія переживання кризових подій» (20 листопада, 2014 р., м. Ніжин); V Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених «Наукова молодь-2017» (14 грудня 2017 р., м. Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку» (04 квітня 2018 р., м. Київ); II Міжнародній науково-практичній конференції з питань охорони психічного здоров'я «Психічне здоров'я: глобальні виклики XXI століття» (Mental Health Global Challenges); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених «Наукова молодь-2019» (4 жовтня 2019 р., м. Київ).

Результати дослідження було **впроваджено** в навчальну практику ліцею ім. Івана Багряного I-III ступенів м. Києва (64/01-16 від 20.02.2020), ЗОШ I-III ступенів №99 м. Києва (01-17/168 від 17.06.2020), ЗОШ I-III ступенів №5 м. Кам'янця-Подільського Хмельницької області (від №69 від 18.06.2020).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 13 одноосібних публікаціях, із них 6 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, 3 з яких індексуються міжнародними наукометричними базами; 7 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел, що налічує 260 найменувань (з них 35 іноземними мовами) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, основна частина – 154 сторінки. Дисертація містить 13 таблиць та 17 рисунків. Додатки розміщено на 26 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, описано методи дослідження, представлено наукову новизну та практичне значення, наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретичні засади дослідження проблеми медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю та соціально-психологічних механізмів її формування»** проаналізовано концептуальну складову теорій медіа та досліджень сучасного інтернет-простору, систематизовано сукупність підходів до визначення терміну медіакультура, медіаграмотність, медіакомпетентність. Надано визначення поняття інтернет-медіакультури та інтернет-медіакультури особистості. На основі аналізу сучасних досліджень медіакультури, інтернет-залежності та інтернет-захопленості розроблено концептуальну модель формування інтернет-медіакультури підлітка.

На базі критеріїв залученості в медіапростір (активна/пасивна участь в медіапросторі), визначених Г. Мироненко, О. Вознесенською, та характеру взаємодії з мережею (споживання або творення медіаконтенту) виділено шість типів інтернет-медіакультури: пасивне споживання, активне (цілеспрямоване) споживання, пасивне творення (тиражування), активне творення, помірковане споживання/творення. Кожен тип медіакультури відображає мету звернення користувача в інтернет-простір: споживання медіаповідомлень, тиражування повідомлень, бажання реалізації через створення авторського контенту, навчання, пізнання та розвиток.

Дослідженням інтернет-залежності займалися А. Войскунський, Д. Грінфілд, В. Лоскутова, М. Орзак, Дж. Суррел, С. Хомерікі, Т. Юр'єва, К. Янг. Досліджуючи інтернет-залежність серед підлітків, О. Камінська, Н. Малєєва, Г. Мироненко, І. Плохих, В. Посохова, характеризують групу користувачів, що знаходяться на стадії передзалежності як інтернет-захоплених. Масовість поняття інтернет-залежності вказує на його соціально-психологічну природу. Одним із наслідків інтернет-захопленості та інтернет-залежності є домінування віртуальної ідентичності над віртуальною.

Соціально-психологічні механізми формування медіакультури супроводжують процес перетворення медіаконтенту в медіакультуру та регулюють якість такого перетворення. На базі теоретико-методологічного аналізу (А. Моль, Н. Слезлер) виділено такі етапи формування медіакультури як сприймання медіа повідомлень, медіасоціалізацію та подальшу передачу повідомлення в мережу, які супроводжуються соціально-психологічною взаємодією з інтернет-середовищем.

Опираючись на концепції Дж. Ная, Г. Почепцова, Н. Хомського, де медіасередовище розглядається як безпосередній чинник формування поведінки та культури особистості, ми розподіляємо процес формування медіакультури особистості на стихійний та цілеспрямований. Стихійне формування супроводжується непродуктивними соціально-психологічними механізмами, а цілеспрямоване реалізується в інституційних межах та передбачає активізацію продуктивних соціально-психологічних механізмів.

На базі здійсненого теоретико-методологічного аналізу (Є. Белінська,

І. Іванків, А. Лучінкіна, А. Моль, Д. Канеман, О. Петрунько, В. Плешаков, Г. Почепцов, К. Санстейн, Д. Талер, О. Татенко; Н. Чепелева) в роботі представлено модель стихійного формування медіакультури, що характеризується мимовільним сприйманням, яке зумовлює дію непродуктивних соціально-психологічних механізмів наслідування, зараження, навіювання імпульсивності, мережевої інтеріоризації, мережевої ідентифікації, стереотипізації, типологізації. Наслідком стихійного формування є такі типи медіакультури як пасивне споживання, активне (цілеспрямоване) споживання, пасивне творення, активне творення.

Цілеспрямоване формування відзначається дією продуктивних механізмів критичного, рефлексивного сприймання, автономізації та вольового рівня регуляції (О. Баришполець, О. Вознесенська, О. Кришовська, Л. Найдюнова, Г. Мироненко, І. Субашкевич, Н. Череповська, А. Федоров, Н. Шишко). Модель цілеспрямованого формування інтернет-медіакультури підлітка відображено на рисунку 1.

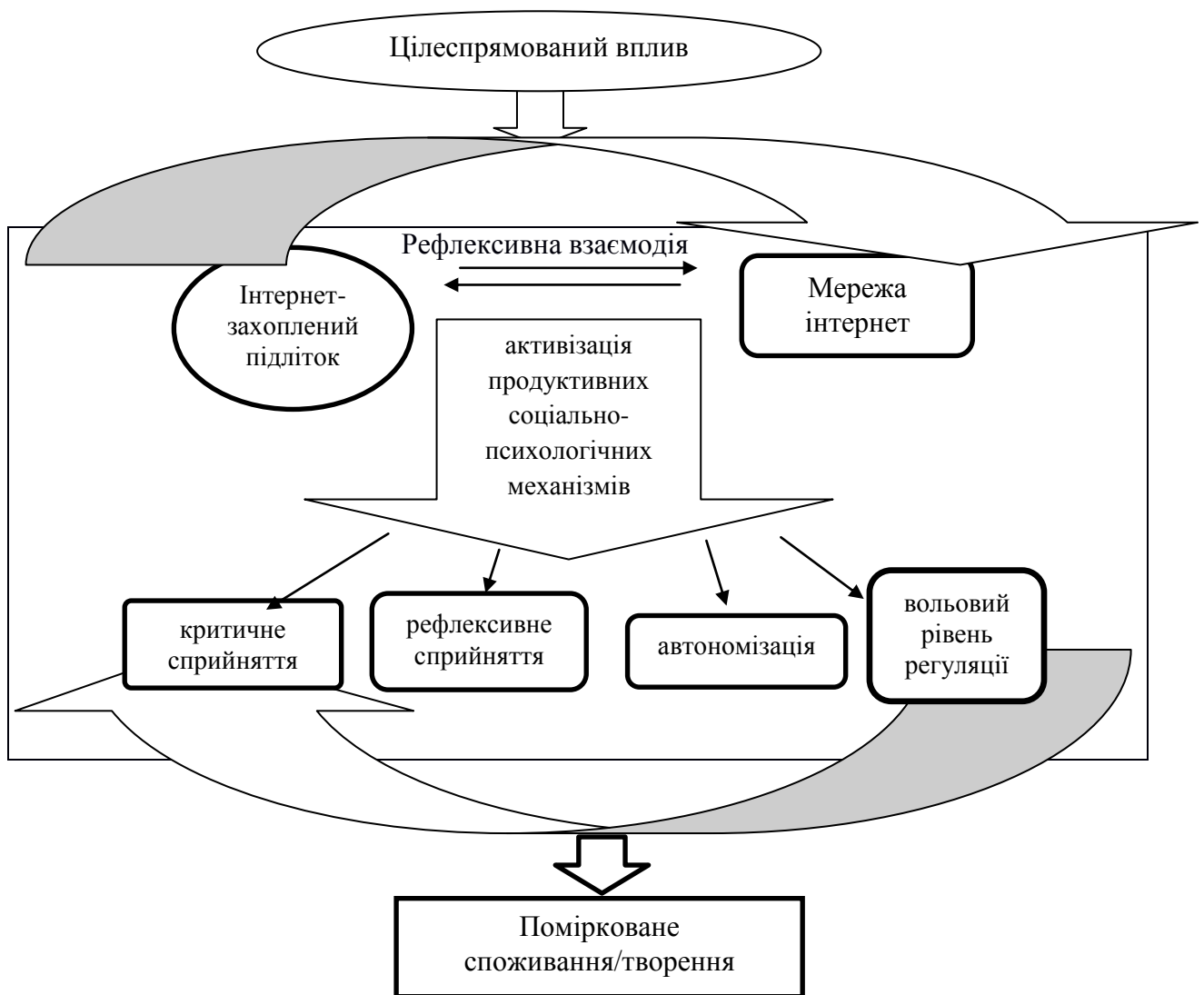

Рис.1 Модель цілеспрямованого формування інтернет-медіакультури підлітка

Метою цілеспрямованого формування інтернет-медіакультури є ефективна взаємодія підлітків з інтернет-простором та розвиток культури поміркованого споживання та творення медіаконтенту.

У другому розділі «Емпіричне дослідження соціально-психологічних механізмів формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю» описано етапи проведення дослідження, обґрунтовано методологію його реалізації, яка передбачає використання кількісних та якісних методів. Охарактеризовано вибірку респондентів. Пояснено необхідність розробки опитувальника з дослідження прояву соціально-психологічних механізмів формування медіакультури інтернет-захопленого підлітка як інструменту вирішення вузьких діагностичних задач в межах дисертаційного дослідження. Подано процедуру апробації опитувальника та представлено аналіз основних результатів дослідження.

З метою виділення групи інтернет-захоплених підлітків використано стандартизований опитувальник «Шкала інтернет-залежності С. Чена». Для дослідження домінування віртуальної реалізації інтернет-захопленого та інтернет-залежного підлітка над об'єктивною реальністю використано шкалу «Надання переваги інтернету перед реальним життям» з опитувальника «Ставлення до інтернету» Є. Щипіліної. Зазначено, що з методологічної точки зору явище інтернет-захопленості доцільно досліджувати у порівнянні з інтернет-залежністю.

Емпіричне дослідження складалося з трьох етапів: 1) підготовчого (відбір та розробка психодіагностичного інструментарію, формування вибірки та проведення пілотажного дослідження); 2) констатувального (діагностика інтернет-захопленості, дослідження прояву соціально-психологічних механізмів формування медіакультури підлітків, диференціація типів медіакультури; 3) експериментального (експериментальна перевірка моделі цілеспрямованого формування медіакультури підлітків з інтернет-захопленістю).

Дослідження носило змішаний характер та включало кількісні та якісні методи. Загальна кількість респондентів становила 404 підлітки віком 11-15 років – учнів загальноосвітніх шкіл № 99 та №148 м. Києва. У проведенні фокус-групи взяло участь 45 осіб. На етапі апробації були задіяні 123 особи; на констатувальному етапі – 206 учнів; із 30 підлітками проведено інтерв'ю та 60 підлітків стали учасниками соціально-психологічного експерименту (28 – експериментальна група, 32 – контрольна).

На етапі проведення фокус-груп було зафіксовано низку змінних, охарактеризованих як запропоновані, що вказували на дію непродуктивних соціально-психологічних механізмів мимовільного сприймання, зараження, імпульсивності, мережевої інтеріоризації, мережевої ідентифікації. До виявлених змінних були віднесені рефлексія, критичне сприймання, автономізація та вольовий рівень регуляції. Вказані змінні були операціоналізовані та покладені в основу опитувальника з дослідження соціально-психологічних механізмів, який включав 64 запитання та сім шкал. Метою опитувальника було вирішення вузьких діагностичних завдань в межах дисертаційного дослідження.

Анкета на визначення типів інтернет-медіакультури містила шість запитань та базувалася на критеріях опитувальника з вимірювання рівня медіаактивності особистості розробленою Лабораторією психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Перевірка ретестової валідності опитувальника продемонструвала наявність статистично значущих кореляцій між шкалами опитувальника на етапі тесту та ретесту. Показник альфа Кронбаха за всіма шкалами має значення від 0,673 (мінімальне) до 0,735 (максимальне). Опитувальник пройшов перевірку на конструктну валідність за методом теоретичного уявлення про вимірювальну властивість, яка полягала у виявленні кореляцій між релевантним соціально-прагматичним критерієм (ступінь активізації непродуктивних соціально-психологічних механізмів) та передбачуваною гіпотезою (зростання рівня інтернет-захопленості та інтернет-залежності). Коефіцієнт кореляції $r=,627^{**}$ ($p \leq 0,001$).

Діагностика рівня інтернет-залежності дозволила виявити групу інтернет-захоплених підлітків, яка склала 42,8% від загальної кількості респондентів. Емпірична верифікація моделі стихійного формування медіакультури шляхом кореляційного аналізу за критерієм r Пірсона дозволила зафіксувати низку статистично значущих кореляцій між симптомами інтернет-захопленості та механізмами сприймання і засвоєння медіаконтенту, механізмами соціально-психологічної взаємодії з інтернет-середовищем, що вказує на їх непродуктивне спрямування. Так, статистично значущі кореляції ($r=0,001$) між загальним балом інтернет-захопленості та інтернет-залежності зі шкалою опитувальника «Мимовільне сприймання» вказують на роль даного механізму у формуванні стихійної медіакультури захопленого інтернетом підлітка. Непродуктивна дія таких механізмів медіасоціалізації як мережева ідентифікація та мережева інтеріоризація емпірично підтверджена наявністю статистично значущих кореляцій ($r=0,001$) з симптомами інтернет-залежності. Наявність статистично значущих кореляцій ($r=0,001$) механізмів медіасоціалізації зі шкалою «Надання перевагу інтернету перед реальним життям» вказують на те, що у підлітків з інтернет-залежністю та інтернет-захопленістю спостерігається домінування віртуальної реалізації над об'єктивною.

За допомогою однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA було визначено, що разом із зростанням рівня інтернет-захопленості та інтернет-залежності відбувається статистично значуще посилення прояву таких непродуктивних механізмів як наслідування ($p \leq 0,001$), зараження (між мінімальною схильністю до інтернет-залежності та ризиком формування інтернет-залежності (інтернет-захопленість) ($p \leq 0,001$), імпульсивність ($p \leq 0,001$), мережева ідентифікація (між мінімальною схильністю до інтернет-залежності та ризиком формування інтернет-залежності (інтернет-захопленість) ($p \leq 0,001$), між ризиком інтернет-залежності (інтернет-захопленість) та інтернет-залежністю ($p \leq 0,010$), мережева інтеріоризація ($p \leq 0,001$). Спостерігається статистично значуще ($p \leq 0,001$) зниження прояву продуктивного механізму автономізації разом зі зростанням інтернет-залежності та інтернет-захопленості.

Аналіз результатів показав, що посилення прояву непродуктивних механізмів (зараження, наслідування, навіювання, мимовільне сприймання, мережева інтеріоризація, мережева ідентифікація) супроводжується схильністю респондентів до пасивного споживання ($p \leq 0,01$), активного (цілеспрямоване) споживання ($p \leq 0,05$), «пасивне творення (тиражування)» ($p \leq 0,001$), «активного творення» ($p \leq 0,01$). Разом з тим відзначається статистично значуще зниження рівня прояву продуктивних механізмів (рефлексивне, критичне сприйняття, автономізація) разом

із зростанням схильності до активного (вибіркового) творення ($p \leq 0,001$), пасивного творення (тиражування) (на рівні тенденції ($p = 0,061$)), активного творення ($p \leq 0,001$).

Аналіз рівня прояву продуктивних механізмів разом із зростанням схильності до поміркованого споживання та поміркованого творення продемонстрував статистично значуще зростання рівня прояву продуктивних ($p \leq 0,01$) і ($p \leq 0,001$) відповідно та статистично значуще зниження рівня прояву непродуктивних механізмів ($p \leq 0,05$).

Метою проведення напівструктурованого інтерв'ю було поглиблене вивчення функціонування типів медіакультури та прояву соціально-психологічних механізмів їх формування. В якості методу обробки отриманих результатів було застосовано аналітичний підхід з подальшою класифікацією даних за В. Семьоновною та метод контент-аналізу. В ході аналізу медіакультурного середовища підлітків було виявлено такі його характеристики як замкненість, цілеспрямованість, спрощеність, амбівалентність.

Результати якісного дослідження показали чітке розмежування на виділені нами типи медіакультури включно із «поміркованим споживанням» та «творенням». Охарактеризовано особливості функціонування кожного з виділених нами типів медіакультури, в межах яких вивчено дію механізмів формування медіакультури з їхнім подальшим розподілом за значенням на первинні та вторинні. Визначено провідну роль механізму ідентифікації як такого, що забезпечує цілісний характер досліджуваних типів медіакультури крім «пасивного споживання», що відзначається фрагментарністю. З'ясовано, що активним творцям характерна дія таких механізмів культури передачі повідомлень в мережу як екстеріоризація, соціальне підкріплення та віртуальна емпатія.

Третій розділ «Експериментальна перевірка дії соціально-психологічних механізмів формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю» присвячено розробці і апробації програми можливостей експериментального формування медіакультури підлітків захоплених інтернетом. Обґрунтовано теоретико-методологічну основу соціально-психологічного експерименту із залученням контрольної та експериментальної групи учасників та представлено його результати.

Метою програми була експериментальна перевірка можливостей цілеспрямованого формування медіакультури через активізацію продуктивних механізмів та дезактивацію непродуктивних механізмів формування медіакультури шляхом створення рефлексивного середовища. Результатом програми передбачалося формування культури поміркованого споживання та творення. Основними методами реалізації програми виступили колективне обговорення та міжгрупова взаємодія.

Програма складалася із дев'яти занять тривалістю 45 хвилин кожне. На початку проведення програми та після її завершення було здійснено контрольні заміри ступеню активізації соціально-психологічних механізмів формування медіакультури підлітків з ризиком інтернет-залежності (інтернет-захоплених) із використанням авторського опитувальника дослідження дії вказаних механізмів та самооцінки підлітків рівня розвитку культури поміркованого споживання і творення

за десятибальною шкалою. Експериментальна група склала 28 осіб, контрольна – 32 учасники. Критерієм добору в групи слугувала наявність інтерет-захопленості. Крім цього здійснювалося спостереження за роботою учасників в ході програми.

Дані спостереження під час програми дозволили відзначити низку наступних особливостей, які ймовірно сформувалися внаслідок активної взаємодії захоплених інтернетом підлітків з мережею: перевага ерудиції над рефлексивністю, зниження рівня концентрації уваги, загальна емоційна «в'ялість» учасників, зменшення інтересу до «живого» спілкування, постійна потреба в емоційній та ментальній стимуляції, зниження загального рівня мотивації.

Порівняльний аналіз дії соціально-психологічних механізмів до і після експериментального втручання виявив статистично значущі зміни в прояві низки соціально-психологічних механізмів, що відображено в таблиці нижче (див. табл.1.).

Таблиця 1

Прояв соціально-психологічних механізмів до та після проведення експериментальної програми цілеспрямованого формування медіакультури

Назва механізму	Експериментальна група(N 28)			Контрольна група (N 32)		
	Mean (до)	Mean (після)	Sig	Mean (до)	Mean (після)	Sig
Наслідування, зараження, імпульсивність	2, 55	2,06	,016*	2,37	2,03	0,270
Мережева ідентифікація	2,64	2,19	,043*	2, 21	2,07	0,420
Рефлексивне сприйняття	3,43	3, 30	,335	3,32	3,25	0,576
Критичне сприйняття	3, 04	3,47	,038	2,09	3,06	0,138
Мимовільне сприймання	2,76	2,16	,014*	2,74	2, 53	0,860
Автономізація	2,96	2,88	,617	2,91	3,06	0,288
Мережева інтеріоризація	2,74	2,18	,023*	2,37	2,46	0, 520

*прим: * - статистично значуща відмінність на рівні 0,05*

Після програми спостерігалось статистично значуще зниження прояву непродуктивних соціально-психологічних механізмів наслідування, зараження, імпульсивності ($p \leq 0,05$), мережевої ідентифікації ($p \leq 0,05$), мережевої інтеріоризації ($p \leq 0,05$) та підвищення прояву критичного сприйняття ($p \leq 0,05$). Активізація продуктивного та дезактивація дії вказаних непродуктивних соціально-психологічних механізмів ймовірно призвели до статистично значущих зміни критеріїв розвитку поміркованого споживання продемонстрованих самооцінкою учасників, які полягали у зростанні рівня критичного мислення після проведення програми ($p \leq 0,01$), зменшенню довіри до інформації ($p \leq 0,01$), підвищені контролю за часом перебування в інтернеті ($p \leq 0,05$), збільшені оцінки важливості програми для підлітків ($p \leq 0,05$).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми, що виявляється у виявленні особливостей прояву соціально-психологічних механізмів продуктивної та непродуктивної дії залежно від рівня інтернет-захопленості підлітків у процесі стихійного формування їх медіакультури та експериментального вивчення можливостей цілеспрямованого формування інтернет-медіакультури таких підлітків. Результати, отримані в ході дослідження, дають можливість зробити наступні висновки.

1. Інтернет-медіакультура – це спосіб взаємодії з інтернет-середовищем через сприйняття, обробку та розповсюдження медіа повідомлень, що супроводжується засвоєнням цінностей та норм інтернет-простору. Виділено шість типів інтернет-медіакультури: пасивне споживання, активне (цілеспрямоване) споживання, пасивне творення (тиражування), активне творення, помірковане споживання та помірковане творення. Складовими процесу формування інтернет-медіакультури є сприйняття контенту; медіасоціалізація; передача повідомлення, які реалізуються в соціально-психологічній взаємодії з інтернет-простором.

Соціально-психологічні механізми формування медіакультури особистості супроводжують процес перетворення медіаконтенту в медіакультуру та регулюють якість такого перетворення. Формування інтернет-медіакультури може носити стихійний та цілеспрямований характер. Стихійне формування супроводжується дією непродуктивних механізмів – мимовільного сприймання, імпульсивністю, зараженням, навіюванням, наслідуванням, мережевою інтеріоризацією, мережевою ідентифікацією; цілеспрямоване формування відбувається під дією продуктивних соціально-психологічних механізмів – рефлексивного, критичного сприймання, автономізацією та вольовим рівнем регуляції.

2. В процесі емпіричної верифікації моделі стихійного формування медіакультури підлітків шляхом виявлення статистично значущих кореляцій підтверджено припущення, що таке формування відбувається під дією мимовільного сприймання, що визначає непродуктивне спрямування медіакультури, яке супроводжується імпульсивністю, зараженням, наслідуванням, мережевою ідентифікацією та мережевою інтеріоризацією. Від'ємний статистично значущий кореляційний зв'язок між автономізацією та симптомами інтернет-захопленості й інтернет-залежності вказує на його продуктивне спрямування та незадіяність у моделі стихійного формування медіакультури підлітків з інтернет-захопленістю.

3. Відзначено зростання рівня інтернет-захопленості й інтернет-залежності підлітків та прояву непродуктивних соціально-психологічних механізмів разом зі збільшенням схильності до пасивного споживання, активного (цілеспрямованого) споживання, пасивного творення (тиражування), активного творення. Збільшення прояву продуктивних соціально-психологічних механізмів разом зі зростанням схильності до поміркованого споживання та творення доводить, що вказані типи медіакультури формуються під дією продуктивних соціально-психологічних механізмів.

Встановлено, що у підлітків схильних до активного творення культура передачі повідомлень формується під дією таких соціально-психологічних

механізмів як відтворення, екстеріоризація, соціальне підкріплення та віртуальна емпатія. З'ясовано, що для підлітків яким властиве активне (цілеспрямоване) споживання, пасивне творення (тиражування), активне творення характерний прояв дії механізму мережевої ідентифікації, яка зумовлює їх цілісний характер. У підлітків схильних до пасивного споживання дія вказаного механізму не відстежується, тому він характеризується фрагментарністю.

4. Експериментальна перевірка можливості формування медіакультури підлітків з інтернет-захопленістю шляхом активізації соціально-психологічних механізмів продуктивної дії в умовах рефлексивної взаємодії зафіксувала зростання критичного сприйняття та зниження прояву наслідування, зараження, імпульсивності, мережевої інтеріоризації та мережевої ідентифікації. Позитивні статистично значущі зміни в самооцінці підлітків за критеріями медіакультури, що вказують на помірковане споживання та творення свідчать про ефективність проведеного нами соціально-психологічного експерименту. Відсутність статистично значущих змін за такими шкалами опитувальника як автономізація, рефлексивне сприйняття, мимовільне сприймання можуть свідчити про значну перевагу стихійного формування над цілеспрямованим та вплив інтернет-захопленості й інтернет-залежності на особистість підлітка.

Перспектива подальших досліджень полягає у подальшому емпіричному вивченні феномену інтернет-захопленості; уточненні дослідницького інструментарію з вивчення проблеми формування мережевої медіакультури.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях, затверджених МОН України:

1. Стрільчук О. В. Трансформація інтернету: від патологічного потягу до соціальної необхідності / О. В. Стрільчук // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К., 2013. – Вип. 33(36). – С. 215-225.

2. Стрільчук О. В. Вплив комп'ютерної захопленості на розвиток рефлексивності у підлітків / О. В. Стрільчук // Психологічні перспективи. – Луцьк, 2015. – №25. – С. 217-229.

3. Стрільчук О.В. Дослідження проблеми захопленості інтернетом та комп'ютером в середовищі сучасних українських школярів / О. В. Стрільчук // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2015. – Том XI. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 15. – С. 511-521.

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

4. Стрільчук О.В. Можливості формування медіакультури в підлітків з інтернет-захопленістю / О. В. Стрільчук // Науковий вісник Херсонського

державного університету. Серія Психологічні науки. – Херсон, 2018. – № 5 – Том 2. – С. 166-173.

5. Стрільчук О. В. Якісне дослідження типів інтернет-медіакультури підлітків та соціально-психологічні механізми їх формування / О. В. Стрільчук // Теорія і практика сучасної психології. – Запоріжжя, 2019. – № 4. – Т.1. – С.140-147.

6. Стрільчук О.В. Обґрунтування процедури розробки авторського опитувальника «Дослідження соціально-психологічних механізмів формування медіакультури» / О. В. Стрільчук // Теорія і практика сучасної психології. – Запоріжжя, 2019. – № 6. – Т.1. – С. 158-164.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Стрільчук О.В. Особливості соціалізації дитини в умовах кіберсередовища. Кіберпродукція як полегшена альтернатива реального життя / О. В. Стрільчук // Навчально-методичний посібник «Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід» (за ред. Л.А. Найдьоновой, О.Т. Барішпольця). – Київ, 2009. – С. 251-258.

8. Стрільчук О. В. Медіаосвіта як шлях подолання кризи в умовах інформаційної війни / О. В. Стрільчук // V Міжнародна науково-практична конференція «Психологія переживання кризових подій». – Ніжин, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ndu.edu.ua/images/stories/2014/konf_psy/stirilchuk.pdf

9. Стрільчук О. В. Вплив комп'ютерної та інтернет-захопленості на розвиток рефлексії у підлітків / О. В. Стрільчук // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Технології психологічного впливу в сучасних умовах». – Черкаси, 2014. – С. 64-66.

10. Стрільчук О. В. Зміна підходів до вивчення медіакультури підлітків в інтернет-середовищі / О. В. Стрільчук // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених «Наукова молодь-2017» – К.: ІТЗН НАПН України, 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/gen=5Fres=5Fiitzn/2017.html>.

11. Стрільчук О.В. Інтернет-захопленість як проблема сучасної сім'ї / О. В. Стрільчук // Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [Ред. кол. І. Г. Губеладзе та ін.] – К., 2018. С. 169-174.

12. Strilchuk O. V. The cognitive methods of protection the adolescences' mental health in theWorldWideWeb/ O. V. Strilchuk // Mental Health Global Challenges, November, 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/328948146_Mental_Health_global_challenges_Journal_-_2018

13. Стрільчук О. В. Основні принципи розвитку медіакультури в сучасних українських школах / О. В. Стрільчук // Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених «Наукова молодь-2019» (Київ, 4 жовтня 2019 р.). – К.: ЦП Компринт, 2019. – С. 49-51.

АНОТАЦІЇ

Стрільчук О.В. Соціально-психологічні механізми формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2020.

Проаналізовано проблему інтернет-медіакультури, визначено інтернет-медіакультуру особистості. Визначено та описано типи інтернет-медіакультури. Обґрунтовано соціально-психологічний зміст феномену інтернет-захопленості, надано його визначення. Виокремлено соціально-психологічні механізми, які беруть участь у процесі формування інтернет-медіакультури та відзначено стихійний та цілеспрямований характер її становлення. Обґрунтовано продуктивну та непродуктивну дію таких механізмів.

Представлено результати вивчення дії соціально-психологічних механізмів формування медіакультури залежно від рівня інтернет-захопленості підлітків. Визначено особливості активізації вказаних механізмів залежно від рівня інтернет-захопленості та типів інтернет-медіакультури. Описано процедуру розробки та організації соціально-психологічного експерименту з розвитку медіакультури в підлітків з ризиком інтернет-захопленості та представлено його результати щодо можливостей активізації типу медіакультури помірковане творення.

Ключові слова: інтернет-медіакультура, інтернет-захопленість, соціально-психологічні механізми, підлітки, формування медіакультури, споживання, творення.

Стрільчук О.В. Социально-психологические механизмы формирования медиакультуры у подростков с увлеченностью интернетом. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05. – социальная психология; психология социальной работы. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2020.

Представлено анализ проблемы медиакультуры, а также интернет-медиакультуры. Уточнено определение интернет медиакультуры как культуры восприятия, обработки и усвоения медиаконтента, а также его дальнейшего распространения в условиях взаимодействия с интернет-пространством. Определены и описаны шесть типов интернет-медиакультуры, среди которых указано такие как пассивное потребление, активное (целенаправленное) потребление, пассивное создание (тиражирование), активное созидание, умеренное потребление, умеренное созидание. Обосновано социально-психологическое содержание феномена увлеченности интернетом, дано его определение как процесса регулярного взаимодействия с виртуальным пространством, которое не имеет признаков девиации, но есть эмоционально привлекательным для пользователя, и приводит к психологическим и социально-психологическим изменениям личности. Указано, что увлеченность интернетом сопровождается доминированием виртуальной реализации над объективной, противовесом которому выступает инструментальное отношение к сети. Осуществлено теоретический анализ

социально-психологических механизмов, которые участвуют в процессе формирования интернет-медиакультуры, обозначено ее стихийный и целенаправленный характер. Обосновано продуктивное и непродуктивное действие таких механизмов.

Перечислено этапы и содержание организации исследования. Эмпирически выявлено индикаторы социально-психологических механизмов, которые участвуют в формировании медиакультуры подростков с увлеченностью интернетом. Выделено группу механизмов непродуктивного действия, к которым относятся заражение, подражание, внушение, импульсивность, произвольное восприятие, сетевая интериоризация, сетевая идентификация. Также выделено группу таких продуктивных механизмов формирования медиакультуры у подростков, увлеченных интернетом, как рефлексивное восприятие, критическое восприятие, автономизация, волевой уровень регулирования. Обосновано выбор методологического инструментария для определения увлеченности интернетом, а также исследования проявления социально-психологических механизмов формирования медиакультуры у подростков, увлеченных интернетом. В качестве методов изучения действия социально-психологических механизмов формирования медиакультуры в пределах диссертационного исследования были разработаны авторский опросник и анкета. Продемонстрировано результаты изучения действия социально-психологических механизмов формирования медиакультуры в зависимости от уровня увлеченности подростков интернетом и типов интернет-медиакультуры. Указано, что вместе с ростом склонности к увлеченности интернетом зафиксирован рост действия непродуктивных социально-психологических механизмов формирования медиакультуры подростков. Также наблюдается рост проявления непродуктивных механизмов вместе с ростом склонности к таким типам медиакультуры, как пассивное восприятие, активное восприятие, пассивное создание, активное созидание. Действие продуктивных механизмов увеличивается вместе со склонностью к типам интернет-медиакультуры умеренное восприятие и умеренное создание. В процессе качественного исследования медиакультуры подростков увлеченных интернетом, методом полуструктурированного интервью, было обнаружено, что всем типам медиакультуры, кроме пассивного потребления характерна замкнутая структура с действием первичных и вторичных за своим значением социально-психологических механизмов. Типу интернет-медиакультуры пассивное потребление характерна фрагментарность.

Представлено процедуру организации социально-психологического эксперимента у подростков, увлеченных интернетом, в рамках которого была разработана программа занятий. Основной целью эксперимента была проверка возможностей активизации такого типа интернет-медиакультуры как умеренное потребление/создание. Проанализировано течение социально-психологического эксперимента и продемонстрировано основные результаты его апробации.

Ключевые слова: интернет-медиакультура, увлеченность интернетом, социально-психологические механизмы, подростки, формирование медиакультуры, потребление, созидание.

Strilchuk O. V. Socio-psychological mechanisms of media culture formation of adolescents who have enthusiasm to the Internet. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.05 – Social Psychology; Psychology of Social Work. – Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, 2020.

The problem of Internet media culture is analyzed, the Internet media culture of the individual is determined. Types of Internet media culture are defined and described. The socio-psychological content of the phenomenon of Internet enthusiasm is substantiated, its definition is given and the stages of formation are listed. Theoretical analysis of socio-psychological mechanisms involved in the formation of Internet media culture, noted its spontaneous and purposeful nature. The productive and unproductive action of such mechanisms is substantiated.

The results of studying the action of socio-psychological mechanisms of media culture formation depending on the level of Internet enthusiasm of adolescents are demonstrated. The peculiarities of activation of these mechanisms depending on the level of Internet enthusiasm and types of Internet media culture are studied. The procedure of development and organization of a socio-psychological experiment on the development of media culture of adolescents who have enthusiasm to the Internet is presented and the main results of its approbation are demonstrated.

Key words: Internet media culture, Internet enthusiasm, socio-psychological mechanisms, adolescences, media culture forming, consumption, creation.

Підписано до друку 19.11.2020.
Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим.